

DRUŽBENE IN KULTURNE DETERMINANTE TELESNIH GIBOV

Asja Nina Kovačev*

POVZETEK

Gibanje je značilno za vsa živa bitja, vendar je le pri človeku doseglo stopnjo artikuliranega izražanja, ki omogoča oblikovanje kompleksnih gestualnih znakovnih sistemov. Subjektovo gibno izražanje je odvisno od njegovih individualnih lastnosti ter od lastnosti skupin, ki jim pripada. Gesto lahko zato pojmujeemo kot znak pripadnosti določeni skupini, kot ritual in kot simbolično predstavo. V nasprotju s kulturnim relativizmom, ki poudarja medkulturno variabilnost telesnih izrazov in vpliv socialnega okolja na subjektovo vedenje, temelji univerzalistično pojmovanje gestualnosti na proučevanju univerzalnih izrazov primarnih emocij. Nekatere geste z bogatimi simboličnimi implikacijami uporabljajo v ritualih in pri ponazarjanju družbenih struktur.

SOCIAL NAD CULTURAL DETERMINANTS OF BODY MOVEMENTS

ABSTRACT

Movement is characteristic for all living beings, but only in man it has achieved the stage of articulated expression, that enables the formation of complex gestural sign systems. The subject's gestural expression depends on his individual characteristics and on the characteristics of the groups he belongs to. Therefore gesture can be considered an indicator of the appertenance to a certain group, as a rite, or as a symbolic representation. Contrary to cultural relativism, which stresses the intercultural variability of body expressions and the influence of the social environment on the subject's behaviour, the universalistic comprehension of gesturality is based on the research of the universal expressions of primary emotions. Certain gestures with numerous symbolic implications are used in rites and in the representation of social structures.

GIBANJE KOT TEMELJNO DOLOČILO EKSISTENCE ŽIVIH BITIJ

Gibanje je temeljni določitveni moment vsega živega sveta oziroma kar njegova "diferentia specifica", zato ga pogosto enačimo z življenjem samim. Pri proučevan-

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2

ju človeškega gibanja se moramo vedno osredotočiti tudi na njegovega nosilca, tj. na človeško telo. Dešifriranje telesnih kodov namreč doprinaša k boljšemu razumevanju osebnosti posameznikov, njihovega trenutnega psihofizičnega stanja, njihove vpletenosti v mrežo medosebnih odnosov ter k globalnemu razumevanju različnih družb in kultur.

Za umišljeno psihologijo človeškega gibanja, ki naj bi omogočila razumevanje tega izjemnega fenomena, se skriva globoko življenje, ki ga zakrivajo in izkrivljajo različni retorični artefakti in socialne konvencije. Slednje so namreč pogosto v nasprotju ali celo v konfliktu s čistimi telesnimi impulzi, ki včasih predrejo pregrado internaliziranih družbenih norm in razkrijejo del subjektive pristne in neokrnjene notranjosti.

Razvoj in izgrajevanje gibnosti od aktivacije do fizičnih dejanj

Najpreprostejša in najmanj diferencirana oblika gibanja je aktivacija, ki jo zasledimo že na organski ravni in je skupna vsem živim organizmom. Na višjih stopnjah njihove strukturiranosti se postopno dograjuje in prehaja v kompleksno, diferencirano in organizirano gibanje (Kovačev, 1992a, 1992b). Kljub temu jo lahko kot temeljno komponento vse gibne dejavnosti identificiramo še pri človeku, vendar le v njegovem organskem delovanju, saj jo je v njegovem manifestnem vedenju silno težko prepoznati. Toda tudi pri človeku lahko še vedno registriramo različne oblike neartikulirane fizične aktivnosti, ki delno pojasnjuje razvoj njegovega gibanja. Slednje je do danes doseglo visoko stopnjo artikulacije. Slednja temelji na njegovem spoznavnem razvoju in miselni diferenciaciji ter implicira možnost gestualne komunikacije in stilizacije gest. Stilizirane geste so namreč zadnja, tipično človeška oblika gibne dejavnosti, saj nimajo več nobene pragmatične vrednosti (Kovačev, 1993).

Anatomski razvoj roke in povečevanje njene uporabnosti

Najprimitivnejša oblika gibanja, ki ima izključno instrumentalno vrednost je udarjanje. Leroi-Gourhan (1990) poudarja, da je repertoar perkusij precej obsežen že pri antropoidnih opicah. Za njihovo izvajanje uporabljajo predvsem zobe in kremplje. Z zobmi režejo, luščijo, predirajo, trgajo in trejo raznovrstne predmete, z nohti pa praskajo in kopljejo. V obeh primerih ima pomembno vlogo roka, ki se pri človeku osvobodi zaradi njegove pokončne hoje. Zato štrli naprej, kar ji omogoči, da lahko prevzame relacijsko funkcijo zob.

Elementarno vedenje opic in antropoidov vključuje koordinacijo gibov sprednjega uda (kasnejše roke) in obraza pri opravljanju eksistenčno pomembnih dejavnosti (pridobivanje in uživanje hrane, napad in obramba, relacijsko vedenje). V nasprotju z glodalci, ki se približajo potencialnemu objektu svoje nadaljnje dejavnosti neposredno z ustnicami in zobmi, uporabijo primati najprej roko. Pri človeku je prišlo do skoraj popolnega prenosa dejavnosti nanjo, tako da je ohranil ustnični stik svojo vrednost zgolj na čustvenem področju in implicira vzajemno izkazovanje naklonjenosti dveh interaktantov.

Simbolična dejavnost pri človeku in infrahumanih primatih

Že pri primatih opazimo prve zametke simbolične dejavnosti. Toda njihove zmogljivosti za simbolično mišljenje so premajhne, da bi lahko svoje primitivne vedenjske vzorce, ki temeljijo na najbolj rudimentarnih oblikah njihove koeksistence v

določenem naravnem okolju, razvili do artikuliranih izraznih oblik. Slednje so namreč značilne za kompleksne družbene sisteme s temelji kulture. Artikulirano izražanje temelji na uporabi jezika ter na magičnem in religioznem obredju s številnimi simboličnimi implikacijami. Elias (1969) zato dokazuje, da sovпада nastajanje civilizacij s progresivnim povečevanjem razdalje med človekom in drugimi primati. Ta fenomen lahko opazimo že pri zadovoljevanju naravnih, homeostatičnih potreb, kot so npr. prehranjevanje, seksualna dejavnost, življenjski slogi (v biološkem smislu) in načini učinkovitega preživetja.

Človek ritualizira celo svoje najosnovnejše fiziološke potrebe. Zato se pri njihovem zadovoljevanju pojavlja vrsta posebnosti, ki nimajo zgolj instrumentalne, pragmatične vrednosti, ampak so predvsem izraz njihove stilizacije. Slednja temelji na njihovi estetski artikulaciji in njihovih simboličnih implikacijah. Pri človeku se namreč pojavljajo različni vedenjski vzorci (tj. oblike prehranjevanja, seksualnega, agresivnega in osvajalskega vedenja ter zaščite lastnega telesa pred napadi sovražnika) v zanj specifični obliki.

Filogeneza simboličnega posredovanja informacij

Filogenetsko proučevanje komunikativnega vedenja razkriva način integracije arhaičnih elementov v superiorne, oziroma nadredne ravni. Dingwal (1979) predlaga delitev sistema medosebne interakcije in komunikacije na štiri podsisteme, ki se pojavljajo na različnih ravneh kompleksnosti:

1. afektivna, notranja komunikacija, ki je pretežno pod nadzorom limbičnega sistema v možganih,
2. vokalno učenje, ki je analogno vedenju nekaterih ptic,
3. intencionalna gibna komunikacija, podobna gestikuliranju, ki ga lahko usvojijo tudi šimpanzi, in
4. jezikovna komunikacija.

Zadnjo komunikacijsko raven je mogoče identificirati le pri človeku in njeno pojavljanje močno spremeni tudi funkcionalne odnose na drugih ravneh njegovega komuniciranja.

GESTE IN NJIHOVI PSIHIČNI KORELATI

Pomembne empirične študije ekspresivnih gibov so se v biologiji in psihologiji že relativno zgodaj. Njihova vrednost je predvsem v tem, da so pripeljale do nekaterih tehtnih teoretičnih zaključkov o človeškem vedenju. Njihovi avtorji namreč niso natanko proučili odnosa med subjektovo telesno izraznostjo in jezikom kot visoko artikuliranim znakovnim sistemom.

Mentalne in gestualne predstave

Prvi poskus identifikacije zunanjih (telesno-izraznih) korelatov različnih psihičnih dejavnosti zasledimo pri Wundtu (1886). Slednji je namreč interpretiral opazovanja več avtorjev (Bella, Engla, Steinthala, Piderita in Darwina) in na podlagi njihovega proučevanja predlagal razlikovanje treh tipov mentalnih predstav:

1. avtomatične dejavnosti, ki so zapisane v zgradbi živčnega sistema (zlasti elementarne občutke in divje emocije),
2. kompleksnejše emocije, ki nastanejo s pomočjo asociacij med analognimi občutki (npr. estetska občutja in moralne sodbe), in
3. predstave odsotnih konkretnih predmetov. V zadnjo kategorijo spadajo različni gestualni jeziki, kakršne uporabljajo npr. gluhonemi, Indijanci Severne Amerike, cistercijanski menihi, in drugi. Nastanek in razvoj gestualnega jezika omogoča namreč poleg gibnega izražanja emocij (ki ga zasledimo že na nižjih ravneh mentalnih predstav) še gibno izražanje misli.

Zgoraj omenjenim oblikam mentalnih predstav ustrezajo tri vrste gest:

1. demonstrativna gesta, s katero kažemo na objekte, ki so v danem trenutku prisotni v istem prostoru in jih udeleženci komunikacije lahko opazijo s svojega fizičnega položaja,
2. figurativna gesta, ki je opisne narave in jo uporabljajo za opisovanje bistvenih značilnosti odsotnega objekta, in
3. simbolična gesta, ki je arbitrarna in nadomešča čutno podobo z abstraktnim konceptom.

Semiološke implikacije Wundtove klasifikacije gest

Wundtova klasifikacija gest je namenjena predvsem njihovi psihološki analizi, vendar jo je mogoče aplicirati tudi na problem jezikovnega izvora. Slednjega je mogoče delno rešiti s pomočjo proučevanja (tj. opazovanja in analize) ekspresivnih gibov pri človeku, ki že nakazujejo določeno stopnjo kognitivne organizacije in s tem tudi dispozicije za razvoj artikuliranega jezika.

Telesni gibi imajo sicer pogosto izrazito komunikacijsko vrednost, vendar njihovega izvora ne moremo iskati v subjektovi želji po sporočanju različnih psihičnih vsebin. Ta težnja se v svoji najbolj rudimentarni obliki pojavi že zelo zgodaj, saj tvori podlago medsebojne koordinacije subjektov, ki koeksistirajo v določenem prostoru in tvorijo kakršnokoli obliko skupnosti. Toda prvotna funkcija naravnih gibov je bila ekspresija lastnih čustev in občutij, ne pa sporočanje konceptualnih vsebin. Gesta je namreč najprej in predvsem izraz določenega afektivnega procesa, zato je hedonski ton najpomembnejša dimenzija pomena, ki ga lahko določimo ob semantični analizi govornice telesa.

Subjektova gestikulacija lahko pri drugih posameznikih izzove podobna občutja, še posebno kadar imajo dovolj razvite empatične sposobnosti za prepoznavanje emocij, ki so sprožile gib. Zato lahko proučujemo socialno indukcijo emocij tudi preko govornice telesa. Toda takoj, ko postane gesta znak, oziroma ko pridobi določeno konceptualno vsebino, izgubi velik del svoje emocionalne zasičenosti. Preko procesa asociiranja lahko priključuje še druge koncepte, med katerimi so najpogostejši predvsem tisti, ki imajo z njo določene skupne pomenske elemente, in tisti, ki so ji pomensko nasprotni.

S pridobitvijo znakovne funkcije se gesta postopoma loči od refleksne dejavnosti. Dostopna postane zavesti in pogosto preide pod voljno kontrolo svojega izvajalca.

Toda tudi v kasnejših fazah njene artikulacije vanjo še vedno vdirajo elementi nezavednega.

Gestualni jezik je po analogiji z verbalnim jezikom predvsem družbene narave, saj temelji njegova eksistenca na interakciji med pripadniki določene družbe. Kljub temu ne smemo zanemarjati njegove individualne vrednosti in njegove tesne prepletenosti s subjektivim spoznavanjem.

DRUŽBENE DETERMINANTE GESTUALNEGA JEZIKA

Telesne tehnike v različnih družbah

Različne družbe se razlikujejo med seboj v jeziku, ki ga uporabljajo, ritualih, ki jih uprizarjajo, načinu dojetja in interpretacije sveta, ter v številnih drugih aspektih svoje družbene in kulturne dejavnosti. Razlikujejo se tudi v telesnih gibih svojih pripadnikov. M. Mauss (1950) je zato uvedel v antropologijo pojem "telesne tehnike", da bi z njim opisal "način, na katerega znajo ljudje, družbo za družbo, na tradicionalen način uporabljati svoje telo"(1). Pri tem se je osredotočil predvsem na njihovo učinkovitost in prenašanje v dani kulturi.

V skladu s svojim izhodišnim prepričanjem o pomembnosti "telesnih tehnik" njihovi razvojnosti in vpletenosti v druge oblike družbenega življenja je Mauss izdelal njihov inventar. Uredil ga je po kronološkem vrstnem redu in umestil različne telesne gibe v kategorije, ki ustrezajo pomembnim obdobjem človeškega življenja(2). Sem spadajo :

- tehnike rojstva,
- nega otroka,
- iniciacijski rituali,
- tehnike spanja, počitka in gibanja pri odraslem,
- telesna nega,
- skrb za prehrano,
- seksualna praksa in
- terapevtska praksa.

Maussovo delo bi lahko označili kot nadvse pohvalen poskus vnašanja reda v nepregledni kaos telesnih gibov, vendar je kategorizacija, ki jo je izdelal, še nekoliko ohlapna, naivna in šibko utemeljena.

Temeljne postavke socialnega determinizma

Če vztrajamo pri poudarjanju družbene pomembnosti gestualne prakse, se nikakor ne moremo izogniti problemu eksplikacije postopkov, s katerimi oblikuje določena družba gestualnost svojih članov. Maussovo (1950) pojmovanje telesnega izraza je durkheimovsko, saj mu pripisuje vrednost kolektivne reprezentacije. Geste in rituali kažejo namreč po Durkheimu na prisotnost skupine in izražajo socialne odnose.

Douglas (1973) poudarja, da je temeljna vloga telesa kot podobe(3) družbe izraziti odnos posameznika do skupine. Sorazmerno s stopnjevanjem družbenega pritiska na posameznika raste vrednost simbolom, ki se povezujejo s kontrolo telesa. Med interpretacijami tega fenomena so pomembne zlasti tri hipoteze, ki razlagajo relativni socialni determinizem v odnosu do gestualnosti:

1. gesta kot znak pripadnosti določeni skupini,
2. gesta kot ritual in
3. gesta kot simbolična predstava (reprezentacija).

Ad 1) Pri proučevanju družbene pogojenosti subjektove gestualnosti se moramo ustaviti pri njenih družbenih in kulturnih izvorih in determinantah. Ti namreč omogočajo pojmovanje geste kot znaka subjektove pripadnosti določeni skupini.

Ad 2) Ritualni pomen nekaterih gibov v določeni skupnosti nam vsiljuje potrebo po določanju gestikulacijskih pravil, saj lahko na podlagi medkulturnih razlik v gestualni praksi sklepamo na obstoj družbenega modela, ki odločilno vpliva na posameznikovo psihofizično delovanje in to brez njegovega zavestnega pristanka.

Ad 3) Predstavitvena vrednost telesnih gibov, tretji dokaz njihove socialne determiniranosti, zasluži posebno obravnavo. Socialne predstave namreč neizpodbitno dokazujejo simbolično zasičenost telesnih izrazov. Zato je lahko govorica telesa bleščeča metafora delovanja določene družbe neodvisno od sistema pravil, ki določajo njegov potek.

KULTURNI IN SOCIALNI IZVOR GESTE

Prevlada družbenih in kulturnih dejavnikov nad anatomsko-fiziološkimi določili geste

Razlage kulturnih in socialnih determinant telesnih gibov temeljijo na prepričanju, da je vpliv subjektovega socialnega okolja na njegovo vedenje pomembnejši od vpliva različnih anatomsko-fizioloških dejavnikov. Takšno teoretično naravnost imenujemo kulturni relativizem.

Izvajanje specifičnih gest in usvajanje tipičnih telesnih pozicij, ki so značilne za določeno kulturo ali družbo, nakazuje pripadnost tej kulturi ali družbi. Vzroke za kulturno ali družbeno determiniranost telesnih gibov iščemo največkrat v subjektivem socialnem učenju na podlagi imitacije družbeno sprejetih gest in v vzgojno-izobraževalnem sistemu določene družbe. Človekova biološka narava namreč določa nekatere izmed njegovih fizičnih potreb, vendar ne predpisuje načina njihovega zadovoljevanja. Hewes (1957) tako navaja več kot sto variant istega položaja (to je počivanja), ki se spreminjajo v odvisnosti od različnih družbenih in kulturnih dejavnikov.

Primerjalna analiza gest v različnih kulturah

Najpomembnejše in najbolj ilustrativno delo, ki proučuje relativni delež socialnih in kulturnih determinant gestualnosti v odnosu do njenih genetskih in anatomsko-fizioloških določil, je Efronova (Efron, 1941) primerjalna analiza gest imigrantov židovskega in italijanskega izvora v New Yorku. Njegova izredna vrednost je predvsem v metodološki skrbnosti in inovativnosti njegovega avtorja, saj nekaterih metodoloških problemov še nihče ni rešil bolje od njega.

Efron je proučeval predvsem gibe rok. Nekaj pozornosti je posvetil tudi gibom glave in trupa, ni pa obravnaval izrazov obraza, položajev, gibov oči, ipd. Svoje

raziskovanje medkulturnih razlik v gestualnosti je utemeljil na treh kriterijih, oziroma na treh vidikih gest:

1. prostorsko-časovnih,
2. interlokucijskih in
3. lingvističnih.

1. Prostorsko-časovni vidiki gest.

Pri upoštevanju prostorsko-časovnega vidika gest pojmujeemo geste le kot gibanje, neodvisno od njihovih interakcijskih in referenčnih vidikov. Med njihove prostorsko-časovne značilnosti prištevamo:

- a) radij, oziroma območje geste (velikost obsega gibanja, njegove koordinate, ipd.),
- b) obliko geste (sinusoidna, eliptična, oglata, ali ravna gesta),
- c) ploskev (prečna oz. transverzalna, frontalna, vertikalna, lateralno centrifugalna, dorzoventralno centrifugalna),
- d) telesne dele, ki so vključeni v gestikuliranje in način njihove uporabe:
  - gibi glave: območje gibanja, stopnja in frekvenca gibov ter njihova morebitna uporaba namesto rok,
  - digitalne geste: raznolikost pozicij in oblik rok,
  - unilateralnost proti bilateralnosti v gibih rok,
  - prenosne geste: sekvenčni prenos gibanja iz ene roke v drugo.
- e) tempo: rezek, disinhroničen tempo proti tekočim prehodom z enega giba v drug gib.

2. Interlokucijski oziroma interakcijski vidiki gest.

Pri proučevanju interlokucijskega vidika gest se osredotočamo na njihov komunikacijski oziroma interakcijski element, ločeno od njihovega referenčnega vidika. Ta vidik se nanaša predvsem na tri vrste odnosov, ki jih gestikulirajoči subjekt vzpostavlja s svojim družbenim in fizičnim okoljem:

- odnos do partnerja,
- odnos do prostora in
- odnos do predmetov v okolju.

V kategorijo interakcijskih vidikov gest uvrščamo:

- a) dobro poznavanje fizične osebe interlokutorja, oziroma domačnost (zaupnost) z njim: prekinitve ali pridobitev interlokutorjeve pozornosti, govorceva domačnost z njim v primerjavi s količino kontaktiranja z lastnim telesom,
- b) simultano gestikuliranje vseh interaktantov,
- c) oblikovanje konverzacijskih skupin: uporaba prostora in razdalja med govornici in publiko,
- d) manipularanje s predmeti, oziroma njihovo uporabo kot podaljška roke pri gestikuliranju.

3. Lingvistični vidiki gest.

Pri proučevanju lingvističnih vidikov gest se osredotočamo na njihov referenčni pomen. Glede na to, ali je pomen odvisen od govora ali neodvisen od njega, ločuje Efron med seboj dva velika razreda gest:

- logično diskurzivne in
- objektivne geste.

a) Logično diskurzivne geste se ne nanašajo na noben predmet ali misel, ampak nanašajo predvsem na način mišljenja. So bolj odgovor na vprašanje: "Kako?", kot na vprašanje: "Kaj?". Pojmujemo jih lahko kot telesne korelate miselnega procesa in njegovo potrditev. Navadno se nanašajo na logične premore, intenziteto, poudarke, obrazila, ipd. Efron navaja dve obliki logično diskurzivnih gest:

- dirigentske gibe rok, ki odmerjajo zaporedne stopnje referenčne dejavnosti, in
- ideografske geste, ki v zraku rišejo ali zasledujejo potek miselnega toka in njegovo smer.

b) Objektivne geste so geste z lastnim pomenom, ki je neodvisen od govora. Lahko sicer spremljajo govor, vendar se lahko pojavljajo tudi samostojno. Efron jih deli na:

- deiktčne oz. kazalne geste, ki jih uporabljamo za kazanje na nek vizualno pris oten objekt,
- fiziografske geste, ki skušajo vizualno pokazati to, kar pomenijo (Mednje uvrščamo ikonografske geste, ki slikajo obliko vizualnega objekta, in kine-tografske geste, ki slikajo obliko telesne dejavnosti.) in
- emblematične ali simbolične geste. Slednje predstavljajo nek vizualen ali logičen predmet z risanjem slikovne ali neslikovne oblike, ki nima nobenih morfoloških podobnosti s predstavljenim predmetom. So kulturno specifične in imajo v svoji kulturi standardiziran pomen. Embleme, ki so morfološko podobni svojemu referentu, imenujemo hibridne embleme.

Rezultati Efronove komparativne analize gest

Efronove ugotovitve lahko v skladu z njegovo metodologijo in osredotočenostjo na tri vidike gest združimo v tri kategorije. Te so namenjene sistematizaciji rezultatov primerjalne analize gest pri subjektih z različnim kulturnim zaledjem. Medkulturne razlike v gestualnosti prikazujejo na treh različnih ravneh: na morfološki, družbeni in semantični ravni.

1. Morfološka raven

Pri gestah tradicionalnih Židov je Efron ugotovil manjši obseg kot pri gestah Italijanov. Njihov ritem ni tako pravilen in njihova oblika je kompleksnejša. Najpogosteje so namreč sinusoidne ali oglete in pogosto implicirajo hitre spremembe smeri.

Za Žide je značilno izvajanje gibov na vertikalni in frontalni ploskvi, za Italijani pa na lateralno-transverzalni. Pri prvih prevladujejo geste, ki jih izvajajo z roko in podlahtjo in so navadno unilateralne.

2. Raven družbenih odnosov

Židovski imigranti držijo pri svojem gestikuliranju majhno razdaljo do sogovornika, kar omogoča pogoste fizične kontakte med njimi. Popolnoma drugačna je situacija pri Italijanih, ki zasedejo ves prostor okoli sebe in vzdržujejo precejšnje medosebno razdaljo. Pri Židih pogosto opazimo sočasno gestikuliranje obeh sogovornikov, ki neredko držita v rokah še kakšen predmet. Te značilnosti pri Italijanih ni opaziti.

3. Semantična raven

Geste židovskih imigrantov so namenjene opisovanju poteka misli in zaznamovanju etap referenčne dejavnosti. V nasprotju z njimi imajo geste italijanskih imigrantov simbolično ali imaginarno vsebino in opisujejo nek konkreten vidik realnosti. Le redko se namreč nanašajo na abstrakten proces.

Akulturacija druge generacije imigrantov in njen vpliv na njihovo gestualno prakso

Razlike, ki jih je Efron opazil pri obeh skupinah prve generacije imigrantov, so se pri pripadnikih druge generacije že nekoliko zmanjšale. Pri obeh skupinah se je pojavila hibridizacija gest, oziroma kombinacija tipičnih elementov anglo-saxonskih gest z značilnostmi njihovih tradicionalnih gest. Subjekti druge generacije so namreč dosegli določeno stopnjo asimilacije v imigrantski kulturi. Njihova integracija novih elementov v lastni gibni repertoar, oziroma njihove morfološke spremembe in spremembe v pogostosti izvajanja določenih gibov potrjujejo hipotezo o kulturnem determinizmu in relativizmu.

Efronove ugotovitve sovpadajo s spoznanji nekaterih drugih avtorjev, tako da lahko njihove podatke pojmuje kot dodatno empirično potrditev Efronovih hipotez. Kasneje so namreč pri proučevanju medkulturne variabilnosti v gestualni praksi potrdili predvsem dve Efronovi ugotovitvi:

1. Nekateri gibi imajo v različnih geografskih, družbenih in kulturnih kontekstih tudi različen pomen (Morris et al., 1979).
2. Podobni gibi se v različnih kulturah ne pojavljajo z enako verjetnostjo (Ricci-Bitti, 1976; Morris et al., 1979).

Obe zakonitosti, ki ju lahko identificiramo pri proučevanju gestualne prakse v različnih kulturah potrjujeta utemeljenost kulturnega relativizma.

Univerzalizem kot nasprotje kulturnega relativizma

Kulturni relativizem nam omogoča učinkovito interpretacijo medkulturnih razlik v uporabi gest za prostovoljno in konvencionalno sporočanje misli, občutij in namer, vendar ne zadošča za razumevanja izražanja emocij, ki je pod močnim vplivom nevro-fizioloških dejavnikov. Številne podobnosti med izrazi iste emocije pri pripadnikih različnih kultur lahko pojmuje kot potrditev hipoteze o univerzalnosti emocionalnih izrazov, čeprav tudi tu ni popolne skladnosti med rezultati različnih raziskovalcev telesnega izražanja emocij in njihovimi interpretacijami. Sodobna psihološka in antropološka metodologija namreč še nista dosegli razvojne stopnje, ki bi omogočala objektivno določanje deleža kulturnih in anatomsko-fizioloških determinant subjektive gibne dejavnosti.

GESTUALNI KOD ALI DRUŽBENI MODEL GESTUALNE PRAKSE

Kolektivno nezavedno kot sistem pravil za uravnavanje gestualnosti

Medkulturne razlike v gestualni praksi kažejo določene zakonitosti, ki korelirejo z nekaterimi temeljnimi determinantami različnih družb. Zato lahko na podlagi njihovega ugotavljanja oblikujemo družbeni model gestualne prakse, ki deluje na

posameznika brez njegove vednosti in omogoča usklajevanja njegovih gibov s prevladujočo gibno dejavnostjo dane družbe. S tem spoznanjem je usklajen tudi Sapirovo (E. Sapir, 1971) koncept "kolektivnega nezavednega". Slednje naj bi vključevalo kvazi-slovnična pravila, ki jih uporablja subjekt pri govorjenju in jih ni mogoče formulirati. Prevzemajo vlogo vedenjskih normativov, vendar njihova eksplikacija ni potrebna.

Sapirovo model lahko apliciramo na subjektovo gestikulacijo, čeprav je to izredno občutljiv predmet proučevanja. Ljudje namreč reagiramo na različne notranje in zunanje dražljaje kot po določenem skrivnem in zapletenem kodu, ki ga ni uspel še nihče zapisati in ga tudi nihče ne pozna. Gesta ima (prav tako kot vse druge vedenjske oblike) biološke korenine, vendar so pravila gestikuliranja - tihi kod poslanih sporočil in prejetih odgovorov - rezultat kompleksne družbene tradicije.

Kljub želji (in potrebi) po korenitem proučevanju, tj. po analizi in interpretaciji gestualnega koda, so se tovrstna prizadevanja različnih avtorjev navadno končala že v prvi fazi, tj. v fazi načrtovanja raziskave. Zato ne poznamo nobenih poglobljenih študij sistema pravil za gestualno izražanje.

Popravljalne in konfirmatorne geste kot temeljne komponente socialne interakcije

Ena najzanimivejših perspektiv, ki so se pojavile pri proučevanju gibnosti, je prav gotovo Goffmanova perspektiva (Goffman, 1973). Ta v marsičem ustreza Sapirovo projektu in ponazarja številne analize vsakdanjega življenja v zahodnih družbah. Goffman prikazuje vso socialno interakcijo kot igro, v kateri skuša posameznik s svojim vedenjem nadzorovati predstave drugih o sebi. Pri tem si prizadeva ohraniti svojo družbeno sprejeto podobo, si pridobiti prestiž in zbujati vtis "normalnega" človeka, ki spoštuje družbene norme.

Dejavni subjekt se izraža na različne načine. Njegovo ekspresivno vedenje je odvisno od njegovih sposobnosti za artikulirano in neartikulirano izražanje. Pri tem skoraj vedno prevladujejo neverbalni vedenjski vzorci. Goffman obravnava natančneje le dva tipa neverbalnih izmenjav v procesu medosebne interakcije:

1. popravljalne in
2. konfirmatorne (potrditvene) izmenjave.

Popravljalne izmenjave so namenjene preoblikovanju pomena določenega dejanja in tako spreminjajo nekaj, kar je v danem kontekstu neprimerno, ali celo žaljivo, v nekaj sprejemljivega. Ta kategorija neverbalnih izmenjav vključuje predvsem orientacijske vedenjske vzorce, ki se pojavljajo v sklopu govorice telesa, in pretekstualno vedenje. Subjekt jih najraje vključuje v svoje vedenje tedaj, ko se zaradi določenih situacijskih dejavnikov počuti nelagodno in poskuša svojo zadrego prikriti.

Konfirmatorne izmenjave vključujejo manifestacije subjektovega spoštovanja ali pozornosti do določenega predmeta ali določene osebe. Goffman uvršča v to kategorijo:

1. "vljudnostno nepozornost" (civil inattention), kot je npr. umikanje pogleda na določeni točki varnostne razdalje pred neposrednim soočenjem dveh nezancev na javnem mestu,
2. predpisano, skoraj ritualizirano vedenje ob pozdravljanju,
3. različne geste za prikrivanje negotovosti, npr. avtokontaktne gibi, ipd.

Konfirmatorne geste oziroma geste (samo)potrjevanja tvorijo pri svojem sukcesivnem povezovanju v vedenjske verige ritual, v katerem je mogoče prepoznati serijske stereotipij in preprostih transakcij, ki jih programirajo zunanje družbene sile. Namenjene so nakazovanju nedostopnosti in povečevanju medosebne razdalje.

Scheflen (1968) označuje ritualizirane sklope telesnih gibov z nazivom "vedenjski program". Njegova vrednost je odvisna od realizacije relativno jasno prepoznavnih, standardiziranih in hierarhično organiziranih vedenjskih oblik, ki jih izvajajo po zaporednih fazah. Nekateri sklopi (ali vsaj njihovi deli) se v medosebni interakciji pojavljajo v nespremenjeni obliki neodvisno od situacijskih determinant(3). Scheflen in Scheflen (1972) sta zato poskušala celo zasnovati repertoar različnih tipov transakcije, ki lahko pomaga posamezniku pri izvajanju socialnega nadzora.

Sociologija konverzacije

Vloga pravil, ki uravnavajo potek socialne interakcije je najizrazitejša pri konverzaciji. Slednjo pogosto pojmuje kot paradigmo vsake interakcije, saj izstopa po svoji družbeni pomembnosti. Pravila konverzacije se nanašajo predvsem na izmenjavo "besednega toka" in na njegovo koherentnost, ki jo omogoča verižnost intervencij različnih udeležencev konverzacije. Dialog nujno implicira možnost obeh udeležencev, da v času njegovega poteka izmenično sprejemata vlogo govorca in poslušalca, tj. oddajnika in sprejemnika. Pri tem je treba vzdrževati kontinuiteto stavčnega zaporedja, ki ga na metaforični ravni pogosto primerjamo s prevodno žico ali kanalom. Ta vključuje izmenjavo vprašanj in odgovorov med dvema sogovornikoma in predpostavlja vzajemno razumevanje, tj. uporabo skupnega koda.

Verbalno komunikacijo je treba pojmovati kot načrtovano dejavnost, včasih celo kot problem, ki ga je treba rešiti. Shematičen, skorajda šolski model tovrstne komunikacije je komunikacija človeka z računalnikom, tj. izmenjava informacij med človeško in umetno inteligenco. Toda v naravnih, življenjskih situacijah komunikacija ne poteka tako premočrtno kot v načrtovani in kontrolirani računalniško simulirani situaciji. Pri zasledovanju določenega cilja se včasih ni mogoče izogniti vljudnostnim zavojem in ovinkom, ki jih izvajamo z namenom, da bi naredili dober vtis, ali da bi se izognili neugodnim posledicam.

Pri izvajanju učinkovite komunikacije, ki je namenjena učinkovitemu izražanju lastnih namer v standardnem jeziku, uporablja oddajnik tudi:

- naddeterminirane strukture (kot so npr. ironija in besedne igre) ter
- različne modalnosti komunikacije.

V drugo kategorijo uvrščamo predvsem različne oblike neverbalne komunikacije, ki implicirajo subjektivno uporabo gest, pogledov, izrazov obraza, ipd. v procesu sporočanja. Te se navadno pojavljajo vzporedno z verbalno komunikacijo. Njeno dopolnjevanje z neverbalnimi znaki namreč zagotavlja njeno koherentnost, toda kljub temu do zdaj še niso uspeli podrobneje raziskati njihovega vpliva.

TELESNI GIBI KOT SIMBOLIČNE PREDSTAVE

Magični in obredni izvori simboličnih gest

Socialne predstave pričajo o simbolični zakladnici telesnih izrazov, ki obstaja neodvisno od sistema pravil. Na njej temelji govorica telesa kot privilegirana

metafora družbenega delovanja. Uporabo telesa v komunikacijske namene določajo njegove simbolične implikacije. V tradiciji različnih kultur se namreč pogosto pojavljajo značilni vedenjski vzorci, oziroma omejeni sklopi telesnih gibov, ki postanejo nosilci določenega simboličnega pomena. To funkcijo si pridobijo predvsem preko vloge, ki jo igrajo v nekaterih ritualih in ki na specifičen način zrcali medosebne odnose v različnih kulturah in družbah.

Izvore simboličnih gest je treba iskati v magiji in zaklinjanju. Obe obliki simbolične dejavnosti je navdihovala vera v zle in demonske sile. Ostanek obredja, ki se je v preteklosti navezovalo na določene oblike magičnega delovanja, se je ohranil v gestualni praksi različnih družb. Ta s svojo notranjo diferenciranostjo reproducira podobo družbe in njeno delitev na moške in ženske, otroke in odrasle, nadrejene in podrejene ter bližnje in oddaljene.

Prostorsko in gestualno ponazarjanje socialne hierarhije

Kulturna antropologija pogosto proučuje prevladujoče geste in položaje telesa v različnih družbah. Ti namreč simbolizirajo njihovo hierarhično strukturo in ponazarjajo odnose med njenimi pripadniki. Najzgodnejši primer kulturološkega opisa gest in njihove interpretacije je Firthova (Firth, 1970) študija govornice telesa pri plemenu Tikopia v Pacifiku. Pri Tikopijcih sovпада naravna orientacija telesa z razmejevanjem med sprednjimi in zadnjimi regijami. Njihov pogled je vedno usmerjen proti središču pozornosti, ki mu na medosebni ravni ustreza nadrejeni ali povabljenec. Hrbet je obrnjen proti podrejenim, medtem ko implicira fizična bližina pogosto tudi statusno bližino. Vertikala simbolizira višji in nižji status in njegovo konkretizacijo omogoča subjektov fizični položaj na njej.

Kljub temu, da temeljijo Firthovi zaključki le na opazovanjih Tikopijcev, lahko njegove ugotovitve generaliziramo, saj so prostorske ponazoritve medosebnih odnosov v socialni hierarhiji tudi drugod silno podobne. Pri proučevanju simbolike različnih kultur se je namreč izkazalo, da se simbolične implikacije prostorskih odnosov pojavljajo relativno neodvisno od kulturnih determinant, tako da lahko govorimo o univerzalnosti in naddeterminiranosti prostorske simbolike.

Do podobnih ugotovitev so prišli tudi živalski etologi. Razmerje med družbeno hierarhijo in pravili usmerjanja vizualne pozornosti, ki jih je mogoče ugotavljati s pomočjo opazovanja gibanja in mirovanja pripadnikov določene skupine v nekem prostoru, je podobno celo pri nečloveških primatih (Chance, 1967; V: Feyereisen in de Lannoy, 1985). Zato bi lahko domnevali, da določajo človekovo gibno izraznost v prostoru biološki dejavniki. Toda pogostost pojavljanja gibov, ki na današnji stopnji filogenetskega razvoja nimajo več nobene instrumentalne vrednosti, in njihova specifična niansiranost dokazujeta, da prevzemajo kulturne determinante vedno pomembnejšo vlogo tudi na področju gestualnosti.

OPOMBE:

1. "facons, dont les hommes, societe par societe, d'une facon traditionnelle, savent se servir de leur corps" (str. 53).

2. Formulacija "Velika obdobja človeškega življenja" (grandes etapes de la vie humaine) se seveda nanaša na obdobja individualnega življenja oziroma subjektive

ontogeneze, vendar jo je mogoče zaradi številnih analogij med individualnim in družbenim razvojem uporabiti tudi kot metaforo za označevanje različnih faz razvojnega procesa na družbeni ravni.

3. Takšen primer je npr. dvorjenje pri živalih oziroma ritual, ki ga uprizarjajo pred parjenjem.

LITERATURA:

DINGWAL, W. O. (1979). The evolution of human communication systems. V: H. WHITAKER, H. A. WHITAKER (Izd.). Studies in Neurolinguistics. Vol. 4. New York: Academic Press, 1-95.

DOUGLAS, M. (1973). Natural Symbols. Harmondsworth: Penguin.

EFRON, D. (1941). Gesture and Environment. New York, Holt: Rinehart and Winston.

ELIAS, N. (1969). La civilisation des moeurs. Paris: Calmann-Levy.

FEYEREISEN, P., LANNOY J.-D. de (1985). Psychologie du geste. Liege, Bruxelles: Pierre Mardaga.

FIRTH, R. (1970). Postures and gestures of respect. V: T. POLHEMUS (Izd.). Social Aspects of the Human Body. Harmondsworth: Penguin.

GOFFMAN, E. (1973). La mise en scene de la vie quotidienne. 1. La presentation de soi. 2. Les relations en publique. Paris: Editions de Minuit.

HEWES, G. W. (1957). The anthropology of posture. Scientific American, 196 (2), 122-132.

KOVAČEV, N. A. (1992a). Psihopatološka umetnost - simbolični prikaz "druge stvarnosti". Anthropos, 24 (3-4), 128-137.

KOVAČEV, A. N. (1992b). Grafično izražanje emocij in njegovi osebni korelati. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KOVAČEV, A. N. (1993). Kretnja kot komunikacijski dej in kot sredstvo samoizražanja. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

MAUSS, M. (1950). Sociologie et anthropologie. Paris: Presses universitaires de France.

MORRIS, D., COLLETT, P., MARSH, P., O'SHAUGHNESSY M. (1979). Gestures: Their Origins and Distribution. London: Jonathan Cape, New York: Stein and Day.

RICCI-BITTI, P. E. (1976). Communication by gesture in south and north Italians. Italian Journal of Psychology, 3, 117-125.

SAPIR, E. (1971). Anthropologie. Paris: Seuil.

SCHEFLEN, A. E. (1968). Human communication: behavioral programs and their integration in interaction. Behavioral Science, 13, 44-55.

SCHEFLEN, A. E., SCHEFLEN, A. (1972). Body Language and Social Order: Communication as Behavioral Control. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.

